

Jussi Hanska

Uutta tietoa fransiskaani- kirjavarallisuudesta keskiajan Suomessa

Gauthier Brüggeläisen ja Pyhän Bonaventuran vaikutus Viipurin konventissa

Huolimatta viime vuosina aiheeseen kohdistuneesta kiitettävästä aktiivisuudesta, Suomen¹ keskiaikaisesta kirjavarallisuudesta tiedetään valittavan vähän.² Etenkin sääntökuntien eli birgittalaisten, dominikaanien ja aivan erityisesti fransiskaaniensa osalta tietämys on varsin vähäistä.³ Viipurin fransiskaanikonventin tarkkaa perustamisajankohtaa ei tiedetä. On oletettu, että se olisi perustettu 1300-luvun loppuvuosina ja ensimmäinen säilynyt dokumentti, jossa se mainitaan, on peräisin vuodelta 1403.⁴

Tämä artikkeli esittää uuden tulkinnan Viipurin fransiskaanikonventin⁵ kopiokirjan fragmentista ja avaa samalla niitä menetelmiä, joiden kautta on mahdollista päästä kiinni jo kadonneeseen tai ainakin edelleen kateissa olevaan suoma-

laisten luostareiden kirjavarallisuuteen. Kopio-kirjalla tarkoitetaan kirjaa, johon on jäljennetty kaikkia sellaisia dokumentteja ja kirjeitä, joilla on kopiokirjaa pitävälle instituutiolle jokin juridinen tai hallinnollinen – yleensä maaomaisuuteen liittyvä merkitys. Tunnetuin suomalainen esimerkki kopiokirjasta on Turun tuomiokirkon kopiokirja eli *Registrum ecclesiae Aboensis*.

Viipurin fransiskaaniensa kopiokirja esitellään *Diplomatarium Fennicum* (DF) -editiossa seuraavin sanoin:

Ingå i biskop Magnus Sternkors' kopiebook, fol. 7, där de hafva följande öfverskrift: Extracta fuerunt ista de registris in monasterio seu conuentu fratrum ordinis minorum oppidi Wiborgensis.⁶

1. Käytän tässä artikkelissa tietoisesti termiä Suomi anakronistisesti viittaamaan nykyiseen Suomeen ja sen II maailmansodassa menettämiin alueisiin.

2. Perusteellinen katsaus aiheesta on Tuomas Heikkilä (toim.) *Kirjallinen kulttuuri Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 254. SKS 2010.

3. Fransiskaaniensa kirjallisesta kulttuurista Suomessa, ks. Heikkilä 2010, 281–286; Jaakko Tahkokallio, Rauma ja fransiskaaniensa kirjallisuuskulttuuri. Teoksessa Anu Lahtinen & Miia Ijäs (toim.) *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*. SKS 2015, 56–63.

4. Tahkokallio 2010, 276.

5. Kerjäläisveljeskunnat (esim. fransiskaanit ja dominikaanit) eivät varsinaisesti olleet munkkijärjestöjä, vaan sääntökuntia, joiden jäsenet eivät olleet velvoitettuja pysyttelemään luostarin (lat. *claustrum* = suljettu paikka) sisällä, vaan heidän misionensa oli tavalliselle kansalle saarnaaminen ja ihmisten synnintunnustusten kuuntelu. Sen vuoksi kerjäläisveljet tekivät usein pitkiä saarnakiertueita eikä heidän asumuksiaan siten nimitetä luostareiksi vaan konventeiksi (lat. *conventus* = kokoontumispaikka). Suomessa ruotsin- ja saksankielten vaikutuksen vuoksi puhutaan usein virheellisesti fransiskaaniensa ja dominikaaniensa luostareista. Tässä artikkelissa käytetään kuitenkin teknisesti oikeata termiä konventti.

6. DF 3854 (ja DF 6566 jossa sama dokumentti on uudelleen julkaistu); Stockholm, Risksarkivet, MS A3 *Biskop Magnus kopiebok*, ff. 7r–8v. DF:n editio löytyy internetistä osoitteesta: <http://df.narc.fi/document/3854>. DF:n editio perustuu dokumentin aikaisempiin lähdejulkaisuihin; *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Stat-

Kyse on siis piispa Maunu III Särkilahden (1489–1500) kopiokirjasta, johon on kopioitu ote Viipurin fransiskaani-konventin kopiokirjasta. Särkilahden kopiokirjan ilmaisu *de registris* ei tässä yhteydessä kieliooppimuodosta huolimatta viittaa välttämättä siihen, että kopiointi olisi suoritettu useammasta kopiokirjasta vaan muotoilu voi myös tarkoittaa sitä, että sitaatit ovat peräisin yhdestä ainoasta volyyimista useiden kopiokirjojen joukossa.

Turun piispan kopiokirjaan merkitty ote Viipurin konventin kopiokirjasta sisältää pelkästään materiaalia, joka ottaa kantaa fransiskaani-juridisiin oikeuksiin suhteessa seurakuntapapistoon eli Turun piispan alaisten seurakuntien kirkkoherroihin ja heidän apupappeihinsa. Kerjäläisveljeskunnilla, eritoten fransiskaaneilla ja dominikaaneilla, oli paavien myöntämiä erioikeuksia, jotka mahdollistivat heille saarnaamisen ja synninpäästöjen vastaanottamisen seurakuntien alueella ilman erillistä lupaa seurakunnan kirkkoherralta tai hiippakunnan piispalta. Kopiokirjan ote sisältää referoituja kappaleita tällaisista paavin kirjeistä.

Toisinaan kerjäläisveljeskuntien etuoikeudet johtivat katkeriin riitoihin kerjäläisveljien ja seurakuntapapiston välillä. On mahdollista, että näiden privilegioiden kirjaaminen muistiin Turun piispan kopiokirjaan olisi tullut ajankohtaiseksi jonkin tällaisen riitatapauksen vuoksi. Jos näin on, kyseisestä riidasta ei ole kuitenkaan jäänyt muita lähdetietoja. Aivan tavatonta se ei olisi, sillä Suomesta tunnetaan kaksi tapausta, joissa dominikaaniveljet ja seurakuntapapisto riitelivät keskenään oikeudesta saarnaamiseen ja sakramenttien toimittamiseen. Ensimmäinen, tunnetumpi, tapaus sattui Lempäälässä vuonna 1340, jälkimmäisen tarkkaa tapahtumapaikkaa ja aikaa ei tiedetä, mutta se pakotti vuonna 1472 turkulaisen Mikael Johannis -nimisen dominikaaniveljen anomaan synninpäästöä paavilta toimivaltuuksien ylityksen vuoksi.⁷

Näiden Viipurin fransiskaani-kopiokirjasta kopioitujen tekstien joukossa on aiemmin identi-

fioimaton katkelma teologisesta *questiosta*.⁸ Tässä katsausartikkelissa osoitan, että kyseinen passus koostuu otteista fransiskaani-teologien Gauthier Brüggeläisen († 1306) ja pyhän Bonaventuran († 1274) teksteistä, joita sitomaan on lisätty joitakin lauseita, joiden kirjoittajaa en ole pystynyt tunnistamaan.

Pariisilaista teologiaa Viipurissa

Särkilahden kopiokirjaan Viipurin fransiskaani-kopiokirjasta lainatut paavien kirjeet ovat jopa nykyisessä toisen käden lähteen kautta säilyneessä muodossaan varsin kiinnostavia dokumentteja Viipurissa vaikuttaneiden fransiskaani-yhteyksistä ja ennen muuta heidän itseymmärryksistään. Ne kertovat, mitä Viipurin fransiskaanit ajattelivat oikeuksistaan ja velvollisuksistaan saarnaajina ja kansanopettajina.

Tämän katsausartikkelin kannalta erityisen mielenkiintoinen on kuitenkin paavinkirjeiden otteita ja tiivistelmiä edeltävä lyhyt teksti, joka ensi silmäyksellä vaikuttaa skolastiselta *questioltalta*. Se alkaa kysymyksellä: *Queritur utrum necesse sit confiteri proprio sacerdoti?* DF:n editoija on liittännyt virheellisesti kysymyslauseen perään lauseen: *Et vrgetur quidlibet extra de pena et re*. Tämä lause kuuluu kuitenkin jo kysymystä seuraavaan vastaukseen eikä siten ole samaa lausetta. Kysymys kääntyy suomeksi muotoon: ”Kysytään, onko tarpeellista tunnustaa syntinsä omalle seurakuntapapilleen?”

Implisiittisesti kysymykseen sisältyy takajatus siitä, että seurakuntapapin ohella synnit voisi kenties tunnustaa kiertävälle fransiskaaniveljelle. Tätä ajatusta vahvistavat *quaestion* jatkoksi kirjatut otteet paavien kirjeistä. Ne ovat peräisin sellaisista kirjeistä, joissa paavit antoivat kerjäläisveljeskunnille erityisiä etuoikeuksia, jotka mahdollistivat heidän saarna- ja rippitoimintansa seurakunnissa ilman paikallisen kirkkoherran lupaa. Näiden paavin kirjeiden otteiden ilmeinen tehtävä oli vahvistaa sitä vastausta, joka edeltävässä kysymyksen muotoon puetussa

sarkiv genom Reinh. Hausen. Band IV, no. 3854. Finlands Statsarkiv 1924; *Handlingar till upplysning af Finlands häfder utgifne af A. I. Arwidsson*. I, no. 52. Nordstedt & Söner 1846.

7. Kirsi Salonen, Uhreja ja väärintekijöitä. Dominikaanit Suomalaisessa penitentiariaatitieteessä myöhäiskeskiajalla. Teoksessa Keijo Virtanen et al. (toim.) *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*. Turun Maakuntamuseo 2003, 115; Jussi Hanska & Anu Lahtinen, Keskiajalta 1500-luvun lopulle. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010, 103.

8. Latinankielen termi *questio* tarkoittaa kirjaimellisesti tutkimusta tai kysymystä. Keskiajan teologisessa kontekstissa, sillä ymmärretään väittämää, jonka teologi osoittaa oikeaksi tai vääräksi kumoten omilla perusteluillaan itse keksimänsä mahdolliset vasta-argumentit.

teologisessa traktaatissa on annettu – maallikot voivat halutessaan tunnustaa syntinsä oman seurakuntapappinsa lisäksi tai sijasta myös fransiskaaneille.

Tekstin aloittava *quaestio* on alun perin pariisin Pariisin yliopistossa teologian professorina vuosina 1267–1269 vaikuttaneen Gauthier Brüggeläisen (Gualterus Brugensis, Gauthier de Bruges) kynästä. Kyse on kommentaarista Petrus Lombarduksen vuoden 1150 tienoilla laatimaan teologian oppikirjaan *Libri IV sententiarum*, eli sentensseihin. Pariisin yliopiston traditioon ja opintovaatimukseen kuului, että teologian maisterin tuli jossain vaiheessa uraansa luennoida sentenssejä. Gauthier Brüggeläisen luentojen katsotaan ajoittuvan vuosien 1261 ja 1265 välille. Tarkempaa ajankohtaa ei tiedetä. Sentenssien neljäs kirja, josta Viipurin kopiokirjan kysymys on peräisin, käsitteli katolisen kirkon sakramenteja, joista synnintunnustus oli yksi. Gauthier siirtyi yliopistotehtävistä fransiskaanien Ranskan provinssin johtotehtäviin. Vuonna 1279 hänet valittiin Poitiersin piispaksi missä tehtävässä hän myös kuoli vuonna 1306 korkean iän ja heikon terveyden uuvuttamana.⁹

Tekstin identifikaatio on ilmeinen lukuisten paralleelien perusteella, esimerkiksi seuraava vertailu DF:n tekstin ja Vatikaanin kirjaston käsikirjoituksessa Burghesiana 350¹⁰ säilyneen Gauthier Brüggeläisen tekstin välillä:

DF 3854

Queritur vtrum necesse sit confiteri proprio sacerdoti et vrgetur quidlibet extra de pena et re. Omnes utriusque: Quilibet fidelis in anno

tenetur confiteri proprio sacerdoti, item in foro contencioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitenciali non potest absolui ab alio quam a suo proprio.

Gauthier Brüggeläinen, *Super IV libros sententiarum* :

Secundo queritur an necesse sit confiteri proprio sacerdoti? Quod sic. Extra: De pena et remissionibus omnius utriusque etc. Item in foro contentioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitentie non potest absolui a sacerdote alio quam a suo vel proprio.¹¹

Vertailua voisi jatkaa pidemmällekin, mutta koska kyse ei ole filologiasta, voidaan esitetyn perusteella todeta, että DF 3854:n teksti on kiistatta peräisin Gauthier Brüggeläisen sentenssi-kommentaarin neljänteen kirjaan sisältyneestä *questiosta*, joka käsittelee fransiskaanien oikeutta synnintunnustusten kuuntelemiseen. DF 3854 ei kuitenkaan sisällä koko Gauthierin *questiota*, vaan hajanaisia katkelmia, jotka on otettu eri osista lähdetekstiä ja esitetty alkuperäisestä poikkeavassa järjestyksessä.

Gauthierin teksti jatkuu Vatikaanin käsikirjoituksessa säilynyttä version tekstiä noudattaen aina DF:n edition sanoihin: "[...] subditos alterius sacerdotis habentes" asti. Sen jälkeen Gauthierin alkuperäinen teksti esittää luettelon kuudesta syystä, joiden vuoksi seurakuntalainen voi laillisesti ripittäytyä muulle kuin omalle kirkkoheralalleen.¹² DF:n tekstissä tämä passus on korvattu kappaleella, jossa tarkemmin analysoidaan paa-

9. Russell L. Friedman, *The Sentences Commentary, 1250–1320. General Trends, The Impact of the Religious Orders, and the Test Case of Predestination*. Teoksessa G. R. Evans (toim.) *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard. Current Research*, vol. 1. Brill 2002, 50–51.

10. Vertailu on pakko tehdä käsikirjoituksiin, sillä Gauthierin sentenssikommentaaria ei ole koskaan painettu.

11. Gualterus Brugensis, *Super IV librum sententiarum*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana MS Burghes. 350, f. 20r. "Kysytään, onko välttämätöntä ripittäytyä omalle seurakuntapapille? Vastaan, että on. *Liber Extra* [paavi Gregorius IX:n auktorisoima kanonisen oikeuden kokoelma], luvussa *De pena et remissionibus*: 'Jokaisen kumpaa tahansa sukupuolta oleva jne.' Samoin riita-asiassa on niin, ettei ketään voi tuomita kuin hänen asiassaan istuva tuomari, siispä ei myöskään katumusasiassa synninpäästöä voi antaa kukaan muu kuin katuvan oma pappi."

12. Galtierus Brugensis, *In quartum sententiarum*, BAV MS. Burghes. 350, f. 20r. "Nota quod sex casus in quibus subditus alicuius alii sacerdoti confiteri et ab eo absolvi sine licentia sacerdotis parochialis: primus est quando mutat domicilium ut studentes Parisius vel transferens domicilium ad aliam parochiam ibi manere proponens. Secundus si deliquit in aliena parochia rationem enim delicti efficitur de foro eius. Tertius quando vagabundus est vel peregrinus licet quidam velint quod peregrinus debet licentiam petere confitendi in via. Quartus in articulo necessitatis. Quintus si sacerdos est malitiosus scilicet confessionis revelator vel malorum sollicitor vel timore pro peccato confitendo confitentis esse persecutor et huiusmodi. Sextus si alius quicumque sacerdos super hec commissionem pape, vel episcopi habet. Licet enim sacerdos plebanus non possit committere cuilibet sacerdoti audire parochianos proprios, sed tantum illius qui

vin ja piispojien oikeutta delegoida synnintunnustusten vastaanottaminen fransiskaaneille kysymättä lupaa seurakunnan kirkkoherralta.¹³

Interpoloidun jakson jälkeen Gauthierin teksti jatkuu jälleen sanoista "Ad secundum" aina sanoihin "data est aliqua commissio" asti. Tämän jälkeen Viipurin tekstin kokoaja muuttaa jälleen Gauthierin tekstiä paremmin omaa tarvettaan vastaavaksi. Ohessa molempien tekstien viimeiset lauseet vertailun vuoksi (lihavoinnit tekijän):

Gauthier Brüggeläinen:

In foro autem penitentiae nulli fit preiudicium sed beneficium, uel dicit quod potest si est ei facta aliqua commissio **et similiter sacerdos alienus absoluit supplicata aliqua commissioe alias non.**¹⁴

DF 3854:

In foro autem penitencie nulli fit preiudicium, ymmo potius beneficium. Eciam dicitur quod potest, si data est ei aliqua commissio **uel est commissus, quia frater utriusque ordinis presentatus et admissus potest in omni casu absoluere sicut curatus de iure.**

Tekstien ero piilee siis siinä, että Gauthier ilmoittaa, että vieras pappi voi kuunnella synnintunnustuksia, jos hänellä on siihen valtuutus, muussa tapauksessa ei. Sen sijaan DF:n versio toteaa, että molempien sääntökuntien veljillä (siis fransiskaaneilla ja dominikaaneilla) on heidän sääntökuntaan kuulumisensa vuoksi valtuutus, jonka turvin he voivat kuunnella rippejä samalla tavalla kuin itse kirkkoherra. Tämä muutos ei olennaisesti muuta Gauthierin tekstiä, sillä hänenkin näkemyksensä mukaan fransiskaaneilla oli tämä

oikeus, mutta se sanoo eksplisiittisesti sen, mikä alkutekstistä pitää lukea rivien välistä.

Viipurin fransiskaaniin kopiokirjasta löytyneen tekstin kirjoittaja siis esittää otteita Gauthier Brüggeläisen kommentaarista Petrus Lombarduksen sentenssien neljänteen kirjaan. Otteet ovat peräisin kahdesta *quaestiosta* eli *An necesse sit confiteri proprio sacerdoti* ja *An religiosi habentes super hoc privilegium ab episcopo commissum subditi eius* (Onko sääntökuntalaisilla, joilla on siihen piispan valtuutus, oikeus myöntää synninpäästö jonkin kirkkoherran seurakuntalaisille ilman tämän lupaa). Molemmat *quaestiot* käsittelevät kerjäläisveljien oikeutta kuunnella seurakuntalaisten rippejä ilman seurakunnan kirkkoherran lupaa. Nämä fragmentit ovat ainoat säilyneet tiedot Gauthier Brüggeläisen teoksista keskiajan Suomesta.

Gauthies Brüggeläiseltä lainatun tekstin jälkeen DF:n tekstissä on lyhyt kappale, joka ei ole peräisin Gauthierin sentenssikommentaarista ja jonka kirjoittajaa en ole pystynyt identifioimaan. Todennäköisesti kysymyksessä on ote jostakin toisesta sentenssikommentaarista, sillä siinä Raamatun sitaattia Sananlaskut 27,23: "Valvo, miten vuhikarjasi voi (lat. *Diligenter cognosce vultus pecoris tui*)" käytetään velvoittamaan seurakunnan kirkkoherraa huolehtimaan seurakuntalaisten ripittäytymisestä. Sekä Bonaventura että Gauthier Brüggeläinen viittaavat samassa kontekstissa tähän Sananlaskujen jakeeseen omissa sentenssikommentaareissaan.¹⁵ DF:n sitaatti ei kuitenkaan ole peräisin kummaltakaan heistä. Identifioimaton sitaatti alkaa DF:n edition sanoista "Ad tertium dicitur" ja loppuu sanoihin "Qui hoc concessit".

Identifioimattoman kappaleen jälkeen DF:n teksti jatkuu sanoista "Cum ergo ex regula nostra

habet executionem a superiori, episcopo sive legato vel pape tam quilibet horum potest committere, non optenta nec petita super hoc licentia proprii inferioris sacerdotis prout declaratum est a sede apostolica tempore Alexandri quarti."

13. DF 3854 "Item papa vel episcopi possunt sine licentia --- qui per privilegium factus est proprius".

14. Galtierus Brugensis, *In quartum sententiarum*, BAV MS. Burghes. 350, f. 20r.

15. S. Bonaventurae *Opera Omnia*. Tomus IV. In quartum librum sententiarum. Studio et cura patris collegii a S. Bonaventura (Quaracchi, 1889), 452: "Primo auctoritate sacrae Scripturae. Proverbiarum veigesimo septimo: Diligenter cognosce vultum pecoris tui. Si ergo vultus pecoris est conscientia, et nullus potest scire vultum sive conscientiam nisi per confessionem: ergo si praeceptum est sacerdoti, qui habet curam animae, scire conscientiam; subditus ei tenetur confiteri"; Galterus Brugensis, *In quartum librum sententiarum*, BAV MS. Burges. 350, f. 20r. "Fieret autem preiudicium si sine licentia eorum absoluerentur cum habeant curam ipsorum, ergo a religiosis huiusmodi sine licentia plebanorum absolui non possunt. Item Proverb. 27 *Diligenter agnosce uultum pecoris tui*, sed non poteris cognoscere uultum anime de qua debet rationem reddere nisi confiteatur."

[...]”. Tämä jakso on lainattu teoksesta fransiskaani- saarnatoimintaa ja rippi-isänä toimimista puolustavasta traktaatista nimeltä *Quare fratres minores predicent et confessiones audiant*.¹⁶ Teoksen alkuperästä käydään kiivasta akateemista debattia. Varmaa on vain, että se on kirjoitettu 1260-luvulla ja sen kirjoittaja oli fransiskaaniveli. Osa tutkijoista pitää sen kirjoittajana pyhää Bonaventuraa, toiset katsovat, ettei sitä voida pitää Bonaventuran autenttisena teoksena.¹⁷ Keskiajan loppupuolella teosta pidettiin kuitenkin yleisesti autenttisena ja se kiersi Bonaventuran nimissä.

Quare fratres minores predicent syntyi samoihin aikoihin ja samaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen kuin Gauthier Brüggeläisen *quaestiot*. Myös sen tarkoitus oli puolustaa veljien oikeutta saarnata ja kuunnella seurakuntalaisten synnintunnustuksia. Kirjoittaja selittää teoksensa motiivin alussa seuraavasti:

Monet epäilevät ja kyselevät, mistä syystä ja kenen valtuutuksella ja missä muodossa me, joille ei ole uskottu piispojen toimesta sielunhoitovirkaa, saarnaamme kansalle ja kuuntelemme heidän synnintunnustuksiaan. Jotta asia laajemmin ja selkeämmin ymmärrettäisiin, tarkastelemme tämän ilmiön alkusyitä perusteellisesti aloittaen lyhyesti varhaisen kirkon syntyvaiheista.¹⁸

Pyhän Bonaventuran tekstit ovat harvinaisia Suomen keskiajan kirjallisuudessa. Helsingin yliopistonkirjaston fragmenttikokoelmassa on kaksi lehteä 1400-luvun alkupuolella kirjoitetusta Bonaventuran kommentaarista Luukkaan evankeliumiin. Fragmentti sisältää kommentaarin 23 luvun lopun alkaen jakeesta 28 sekä luvun 24 alun. Säilyneet lehdet olivat päätyneet Tukholmaan vouti Matts Bertilssonin vuoden

1618 tilikirjan kansissa. Sitä ennen ne olivat olleet Suomessa. Käsikirjoituksen keskiakaisista omistajista ei tiedetä mitään.¹⁹

Paremmiin tunnetaan Upsalan yliopistonkirjaston käsikirjoituksen C 199 omistushistoria. Käsikirjoitus, joka sisälsi muun muassa Bonaventuran teologisen traktaatin nimeltä *Breviloquium*, kuului Turun hiippakunnasta Prahaan opiskelemaan tulleelle Tornerus Andreaelle. Myöhemmin Tornerus päätyi munkiksi Vadstenan birgitalaisluostariin ja sinne päätyivät myös hänen kirjansa. Siten tämä Bonaventuran teksti ehti ainoastaan käväisemään Suomessa.²⁰ Tieto siitä, että Bonaventuran (tai Pseudo-Bonaventuran) tekstiä, ainakin fragmentteina, on sisällynyt Viipurin fransiskaani- kirjastoon osoittaa osaltaan, että keskiajan merkittävimmän fransiskaaniteologin kirjoituksia on täytynyt olla myös Suomessa, vaikkei niitä juurikaan ole säilynyt. Bonaventuran merkityksen huomioon ottaen olisi yllättävää, ellei häntä olisi Suomessa luettu.

Bonaventuran tekstin jälkeen DF:n editiossa seuraa lyhyellä johdatuksella varustettu kokonaisuus otteita paavien kirjeistä. Nämä bullat käsittelevät kaikki kerjäläisveljien oikeutta saarnaamiseen ja synnintunnustusten kuuntelemiseen. Käytännössä niissä paavit, vahvistivat Gauthier Brüggeläisen, Bonaventuran ja monien muiden fransiskaaniteologi- näkemyksen kerjäläisveljien juridisesta asemasta seurakunnissa. Siten DF:n editioon kootut tekstit, muodostavat sisäisesti koherentin teologis-kirkko-oikeudellisen kokonaisuuden, jonka keskeinen viesti on, että veljet saattoivat joko Turun piispan antamalla luvalla tai sen puuttuessa myös paaveilta saamiensa privilegioiden turvin harjoittaa tietyn reunaehdoin saarna- ja ripitystoimintaa Turun hiippakunnan seurakunnissa riippumatta siitä, mitä mieltä paikalliset kirkkoherrat asiasta olivat.

16. *S. Bonaventurae Opera Omnia*. Tomus VIII. *Quare fratres predicent et confessiones audiant* (Quaracchi, 1898), 380.

17. Marianne Schlosser, *Bonaventure. Life and Works*. Teoksessa Jay Hammond, Wayne Hellmann & Jared Goff (toim.) *A Companion to Bonaventure*. Brill 2014, 32; Bert Roest, *Franciscan Literature of Religious Instruction before the Council of Trent*. Brill 2004, 318.

18. *Quare fratres predicent*, 375. ”Quia plerique dubitant et quaerunt, cum non habeamus curam animarum ordinarie nobis commissam, qua ratione, vel qua auctoritate, vel qua forma predicemus vel confessiones audiamus in populo; quod ut plenius et planius intelligatur, rationis huius radicem altius inspiciamus, ab ipsa primaria Ecclesiae institutione originem breviter colligentes.”

19. Bonaventura, *Commentarius in Evangelium secundum Lucam*, KA, F.m.V.T.H.AA.17, digitalisoitu versio ks. <https://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/1123?show=full> (13.7.2017).

20. Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. SKS 1997, 95–96; Keskiäho 2010, 170–171.

Viipurin kopiokirjan lähteet

Maunu Särkilahden kopiokirjaan tallennettujen Viipurin fransiskaaniin tekstien sisällön tulkinta ei ole erityisen haastavaa. Huomattavasti vaikeampaa on hahmottaa minkälainen kadonnut kopiokirja olisi kokonaisuudessaan voinut olla ja miten siihen sisältynyt materiaali on saattanut Viipurin konventin kirjastoon päätyä.

Ensinnäkin on mahdotonta varmuudella tietää, onko Maunu Särkilahden kopiokirjaan kopioitu yhtenäinen tekstiblokki vai koostuuko siinä oleva teksti osista, jotka ovat peräisin fransiskaaniin kopiokirjan eri osista. Edellä on todettu, että DF 3854:n teksti on sisäisesti koherentti. Se ei kuitenkaan toimi tekstinä, sillä *question* rakenne ei toimi keskiajan akateemisten pelisääntöjen mukaan. Tekstissä kumotaan kolme vastaväitettä, joista ainoastaan yksi on esitetty eikä siihen sisälly myöskään kirjoittajan oma loppuyhteenveto, joka alkaa poikkeuksesta sanoilla *respondeo quod...* (vastaan että...). Myöskään tekstin eri osiot eivät tekstinä nivellyn yhteen saumattomasti, vaikka asiassisällön puolesta kokonaisuus onkin koherentti. Sen vuoksi pidän todennäköisenä, että Turun piispan kirjuri ei ole kopioinut Viipurin fransiskaaniin kirjasta yhtenäistä kappaletta, vaan piispan toimivaltuuksien kannalta kiinnostavia osioita pyrkimättäkään luomaan yhtenäistä tekstiä. Kyseessä on siis lähinnä kokoelma muistiinpanoja.

Jos tämä pitää paikkansa, on mahdollista, että sekä Gauthier Brüggeläisen että (Ps-)Bonaventuran tekstit ovat sisältyneet Viipurin fransiskaaniin kirjaan kokonaisuudessaan. Tämä olisi loogista, sillä *quaestio*-tekstien kopioiminen pieninä passuksina sieltä täältä ei olisi juurikaan hyödyttänyt Viipurin fransiskaaneja ja siteeratut Gauthierin kaksi *quaestio*ta ovat varsin lyhyet – ne mahtuvat Vatikaanin käsikirjoituksessa yhdelle käsikirjoituslehdelle. Myös *Quare fratres predicent et confessiones audiant* on varsin lyhyt traktaatti. Sen modernin edition pituus on kahdeksan sivua. Siten kaikki Maunu Särkilahden kopiokirjassa siteeratut teokset olisivat helposti mahtuneet yhteen kokoelmakäsikirjoitukseen. Itse asiassa käsikirjoitukseen olisi mahtunut vielä monta muutakin tekstiä.

Viipurin kadonneen käsikirjoituksen luonteen ymmärtämisessä auttaa se, että Gauthier Brüggeläisen sentenssikommentaari ei millään muotoa ollut keskiajan *best seller* -kirjallisuutta. Hänet tunnetaan paremmin Pyhän Bonaventuran oppilaana kuin oman tuotantonsa vuoksi. Sentenssikommentaarin neljännestä kirjasta tunnetaan ainoastaan kolme kokonaista käsikirjoitusta sekä lisäksi kahden *question* mittainen fragmentti, joka sisältyy Upsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitukseen C 249.²¹ Upsalan käsikirjoitukseen sisältyvät kaksi *questiota* ovat juuri ne samat, jotka esiintyvät myös Viipurin kopiokirjassa. On erittäin epätodennäköistä, että kyseessä olisi sattuma. Näyttää siltä, että jossakin vaiheessa fransiskaaniin sääntökunnan sisällä huomattiin, että mainitut kaksi *quaestio*ta olivat erityisen hyödyllisiä puolustettaessa veljien oikeutta ottaa vastaan maallikkojen ripittäytymisiä siinäkin tapauksessa, että heidän kirkkoheransa sitä vastustivat. Sen vuoksi ne irrotettiin alkuperäisestä yhteydestään ja niille muodostui oma sentenssikommentaari riippumaton käsikirjoitustraditio. Todennäköisesti tämä tapahtui osana kokoelmakäsikirjoituksia, joihin oli koottu fransiskaaniinprivilegioita koskevaa materiaalia, sillä molemmat toistaiseksi tunnetut esimerkit eli Tukholman ja Viipurin fransiskaaniin kirjat olivat tällaisia.

Huomioon ottaen Gauthierin Brüggeläisen tekstien vähäisen levinneisyyden, on houkuttelevaa olettaa, että Viipurin käsikirjoitus olisi kopioitu nimenomaan Upsalan käsikirjoituksesta C 249. Kyseessä on kokoelmakäsikirjoitus, jossa yhteen kirjaan on sidottu irtonaisia vihkoja tai osia vanhemmista käsikirjoituksista. Se on koottu nykyiseen muotoonsa jo keskiajalla, joskus 1400-luvun jälkimmäisellä puolella Tukholman konventin gardiaanin eli esimiehen Knut Jönssonin toimesta. Käsikirjoituksessa todetaan:

Hunc librum assignatum conuentu Stokholmensis lligari fecit et renouari et compari atque restitui ffrater Kanutus Johannis ordinis minorum immeritus gardianus Stokholmensis pro usu librarie ipsius anno 14--.²²

21. Pelzer 1964, 383–385.

22. *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*, Margarete Andersson-Schmitt & Monica Hedlund (toim.): Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 26, Bd. 3. C 201–300: Stockholm: Almqvist u. Wiksell International, 1990, 164–165. “Veli Knut Jönsson, vähäisten veljien sääntökunnan Tukholman kon-

Knut Jönsson mainitaan ensimmäisen kerran Tukholman konventin veljien joukossa vuonna 1467 ja hänen tiedetään kuolleen vuonna 1496. Käsikirjoituksen C 249 yhteen kokoaminen ajoittuu kuitenkin 1480-luvulle, jolloin Knut Jönssonin tiedetään sidottutaneen useita konventin kirjoja.²³

Meidän kannaltamme erityisen kiinnostavia ovat käsikirjoituksen osat IV ja V.²⁴ Osio IV koostuu kahdesta kuusilehtisestä vihkosesta, joihin on kopioitu erilaista katumuksen sakramenttia käsittelevää materiaalia. Siihen sisältyvät muun muassa Canterburyn arkkipiispana toimineen fransiskaani-veli John Peckhamin († 1292) aihetta käsittelevä kirjelmä *De confessione facta fratribus*, edellä mainitut kaksi Gauthier Brüggeläisen aihetta käsittelevää teologista *questiota*, sekä anonymin fransiskaani-veljen laatima synnintunnustusta käsittelevä traktaatti, joka sisältää kokonaisia kopioita ja otteita lukuisien eri pappien fransiskaaneille lähettämistä privilegiokirjeistä, jotka nekin liittyvät kaikki ripittäytymisen juridiseen puoleen. Osio V sisältää Ranskassa 1300-luvulla tehdyn kopion fransiskaani-ministerienraalin, pyhän Bonaventuran teoksesta *Apologia pauperum*, joka niin ikään käsittelee fransiskaani-veljien oikeuksia suhteessa seurakuntapapiston.²⁵ Kyse on siis sisällön puolesta hyvin samankaltaisesta käsikirjoituksesta kuin Viipurin fransiskaani-veljen kadonnut kopiokirja on ollut. Vertailu DF 3854:n ja käsikirjoituksen C 249 välillä osoittaa kuitenkin, että Viipurin käsikirjoitusta ei ole, osin yhtenevästä sisällöstä huolimatta, ainakaan suoraan kopioitu Tukholman fransiskaani-veljien käsikirjoituksesta.

Gauthier Brüggeläisen tekstin osalta tämä voidaan osoittaa vertaamalla DF:n tekstiä Tukholman fransiskaani-veljien käsikirjoitukseen.

DF 3854

Queritur vtrum necesse sit confiteri proprio sacerdoti et vrgetur quidlibet extra de pena

et re. Omnes utriusque: Quilibet fidelis in anno tenetur confiteri proprio sacerdoti, item in foro contencioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitenciali non potest absolui ab alio quam a suo proprio. **Item prouerbiorum xxvij: Diligenter agnosce wiltum pecoris tui, sed non potest agnoscere wiltum anime, de qua debet rationem reddere, nisi confiteatur sibi.**

Contra quod ex caritate institutum est, et contra caritatem militare nemo potest, vt dicit Bernardus De dispensacione et precepto, ergo confessio sit instituta ex caritate, et contra caritatem esset, quod aliquis confiteretur proprio sacerdoti ignorantj uel sollicitanti, uel confessionem reuelanti, uel odium habenti ad confitentem, uel cui peccator non habet gratiam confitendj; ideo posset confessionem fieri alio quam proprio sacerdoti.

Upsala C 249, f. 61r.

Queritur an necesse sit confiteri proprio sacerdoti? Quod sic Extra de pena et mist. Omnis utriusque sexus fidelis sua peccata saltem in anno semel debet confiteri proprio sacerdoti. Item in foro contentioso nemo potest iudicari a iudice non suo, ergo et in foro penitentie non potest absolui a sacerdote alio quam suo uel proprio.

Contra quod ex caritate institutum est, contra caritatem militare non debet, ut dicit Bernardus *De dispensacione et precepto*, ergo cum confessio sit instituta ex caritate et contra caritatem esset quod aliquis confiteretur proprio sacerdoti ignorantj uel sollicitanti uel confessionem reuelanti uel odium ad confitentem habenti, uel cui peccator non haberet gratiam confitendi, ideo potest fieri confessio in hiis casibus alij quam proprio sacerdoti.

ventin arvoton gardiaani antoi sitoa, korjata, ja liittää yhteen tämän, Tukholman konventille osoitetun, kirjan mainitun konventin kirjaston käyttöön vuonna 14--.“

23. Lars Munkhammar, *Böckerna från gråmunkeholmen*. Uppsala universitetsbibliotek 2008 (1. PAINOS 2000), 19. Konsultoitavissa verkossa, http://www.ub.uu.se/digitalAssets/310/310259_3hogenskild-bielke-gramunkeholmen.pdf (20.2.2019).

24. Henrik Roelvink, *Franciscans in Sweden. Medieval Remnants of Franciscan Activities*. Van Gorcum 2998, 129; Auguste Pelzer, *Études d'histoire littéraire sur la scolastique médiévale*. Recueil d'articles mis a jour a l'aide des notes d'auteur par Adrien Pattin et Emile van de Vyver, Louvain-la-Neuve: Publications universitaires 1964, 384.

25. Andersson-Schmitt & Hedlund 1990, 166.

Tekstejä vertailemalla havaitaan helposti muutamia merkittäviä eroavaisuuksia. Ensinnäkin DF 3854 sisältää interpoloidun passuksen Sananlaskuista (lihavoitu), jota ei löydy Upsalan käsikirjoituksesta eikä myöskään Vatikaanin käsikirjoituksesta.²⁶ Toisekseen, DF:n tekstistä puuttuu joitakin kohtia, jotka Upsalan käsikirjoituksessa on, merkittävimpänä esimerkkinä viimeisen lauseen sanat: *in hiis casibus*. Tässäkin tapauksessa Upsalan käsikirjoituksen lukutapa on yhtenevä Vatikaanin käsikirjoituksen kanssa ja se on myös tekstin sisällön kannalta järkevä. Sen vuoksi DF:n lukutapaa on pidettävä korruptoituneena versiona tekstitraditiosta. Kolmanneksi, DF:n tekstin ja Upsalan käsikirjoituksen sanajärjestykset vaihtelevat useassa kohtaa.

Yksittäistapauksina nämä eroavaisuudet voisi kenties selittää kopistin virheinä, etenkin kun meillä ei ole käytettävissä alkuperäistä Viipurin fransiskaanien käsikirjoitusta, vaan ainoastaan Turun piispan kopiokirjan otteita siitä. On täysin mahdollista, että Viipurin käsikirjoituksen kopisti on tehnyt virheitä, jotka ovat vielä moninkertaistuneet Turun piispan kopiokirjan laatijan kopioidessa niitä. Kun näitä eroavaisuuksia tarkastellaan kokonaisuutena ja otetaan vielä huomioon se, että Upsalan käsikirjoituksen lukutavat ovat poikkeuksetta yhteneviä Vatikaanin käsikirjoituksen lukutapojen kanssa, on kuitenkin päädyttävä siihen johtopäätökseen, että Viipurin käsikirjoitusta ei ole kopioitu Upsalan käsikirjoituksesta C 249.

Tätä johtopäätöstä vahvistaa DF:n tekstiin sisällytetyjen paavin kirjeiden otteiden vertaaminen Upsalan käsikirjoituksen vastaaviin. Kuten edellä on esitetty, DF:n paavinkirjeiden yhteydessä mainitaan poikkeuksetta, missä originaalia bullaa säilytetään. Upsalan käsikirjoituksessa paavin kirjeet sisältyvät anonyymiin teologiseen traktattiin, eikä niissä ole ensimmäistäkään mainintaa siitä, missä kirjeisiin on alun perin tutustuttu. On siis selvää, ettei Upsalan käsikirjoitus C 249 ollut Viipurin fransiskaanien kopiokirjan lähde, vaan se on kopioitu toisesta samankaltaisesta kopiokirjasta, jossa niin ikään on kierrätetty Gauthier Brüggeläisen teologisia *questioita*, joskin tekstikriittisesti arvioituna heikompiasoisina kopioina kuin Upsalan käsikirjoituksen sisäl-

tämät. Upsalan käsikirjoitus C 249 on kuitenkin erinomainen esimerkki siitä, minkälainen Viipurin fransiskaanien kopiokirja on alun perin voinut olla.

Viipurin kopiokirjan ajoitus

Lopuksi voidaan esittää muutamia kronologiaan liittyviä huomioita. Viipurin tekstistä Maunu Särkilahden kopiokirjaan lainatut otteet ovat peräisin kahdesta teologisesta traktaatista, jotka molemmat kirjoitettiin 1260-luvulla. Lisäksi siihen sisältyy tiivistelmiä paavien kirjeistä. Näistä varhaisimmat ovat peräisin niin ikään 1200-luvulta, mutta myöhäisimmät siirtävät Viipurin käsikirjoituksen – tai käsikirjoituksen, josta se oli kopioitu – kirjoitusajankohtaa huomattavasti myöhemmäksi.

Nämä paavin kirjeiden tiivistelmät loppuvat mainintaan, jossa alkuperäistä paavin kirjetä on konsultoitu ja se on edellään nähtävillä: ”Bulla Visby, transcriptum Ottonie et Sletzwick”, ”Authenticum Upsalie et autenticum domini Storbarnj Stergenensis (p.o. Strengenensis)”, ”Authenticum Stockholmis”, ”Bulla Roskildensi, transcriptum Ottonie”, ”Vidisse et autenticum Reualie et Stockholmis”, ”et habetur Marske cum bulla papalj, et in multis aliis locis transcriptum”, ”et habetur Florencie et Veneciis”, ”et habetur Mediolanij, Parisiis et Veneciis et Rome cum bulla papali” ”et havetur Rome et Uerone”, ”et habetur Ferrarie cum bulla papalj” ”Bulla habetur Assisii” ja ”Bulle habetur Janue et Montis Pessulanij”.

Suoraan tulkittuna tämä tarkoittaisi sitä, että Viipurin konventin veljet tai heidän valtuuttamansa asiamiehet olisivat kopioineet paavien fransiskaaneille myöntämiä privilegioita eri puolilla Itämeren piiriä sekä myös Pariisissa, Montpellierissä ja lukuisissa paikoissa Italiassa (Firenze, Venetsia, Milano, Roma, Verona, Ferrara, Assisi ja Genova). Vaikka onkin teoriassa mahdollista, että näin olisi tapahtunut, on huomattavasti todennäköisempää, että materiaali on – ainakin osittain – kopioitu jo valmiista kokonaisuudesta tämän kaltaisia sääntökuntaa koskevia paavien kirjeitä.

Nämä tiedot kuitenkin auttavat Viipurin käsikirjoituksen ajoittamisessa. Listassa viitataan Strängnäsin piispaan Styrbjörniin (”autenticum

26. Gualterus Brugensis, *Super IV librum sententiarum*. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana MS Burghes. 350, f. 20r.

domini storbernj Stergenensis”). Hänen tiedetään toimineen Strängnäsin piispana vuosina 1308–1343. Näin muodoin alkuperäinen käsikirjoitus on laadittu Pohjoismaissa vuoden 1308 jälkeen. Tätä aikarajasta voidaan vielä siirtää eteenpäin. Nuorin Viipurin kopiokirjassa mainittu paavillinen privilegio oli Urbanus V:n myöntämä. Urbanus tuli paaviksi syyskuussa 1362, mutta koska DF:n teksti viittaa häneen nimityksellä ”Sanctissimus Urbanus papa 5” on ilmeistä, että tekstiä ei kirjoitettu hänen paaviutensa alkukuukausina, vaan todennäköisemmin vasta Urbanuksen joulukuussa 1370 tapahtuneen kuoleman jälkeen. Hänen seuraajansa Gregorius XI käynnisti prosessin Urbanuksen pyhimykseksi julistamiseksi. Se jäi kuitenkin kesken. Näin ollen voidaan todeta, että Viipurin fransiskaaniensa käsikirjoitus on laadittu jossakin vaiheessa vuoden 1370 ja Maunu Särkilahden kopiokirjan laatimisen välillä (Särkilahden piispana vuosina 1489–1500).

Jos käsikirjoitus oli laadittu Viipurissa tai Viipurin konventin veljien tilauksesta, se oli peräisin vasta 1400-luvulta. On kuitenkin mahdollista, että käsikirjoitus saapui Viipuriin muualta käytettynä. Tämä oli tavanomaista suomalaisten franskaanikonventtien kirjavarallisuuden osalta.²⁷ Tekstin lukuisten Itämeren piiriin sijoittuvien viittauksien vuoksi käsikirjoitus oli kuitenkin varmuudella pohjoismaista tai baltialaista alkuperää eikä muualta Euroopasta tuotettu.

Lopuksi

Edellä esitetyn valossa on ilmeistä, että DF 3854 on Turun piispan kopiokirjaan kopioitu ote Viipurin fransiskaanikonventin arkistoon kuuluneesta kopiokirjasta, johon oli kerätty otteita sellaisista teologisista traktaateista ja paavien kirjeistä, jotka käsittelevät fransiskaaniensa etuoikeuksia. Kopioitu passus liittyy erityisesti fransiskaaniensa oikeuteen kuunnella seurakuntalaisten synnintunnustuksia. On ilmeistä, että tämä teksti on päätyntä Turun piispan kopiokirjaan jonkin asiaa koskeneen kiistan seurauksena. On kuitenkin mahdotonta arvioida mihinkä nimenomaiseen tapahtumaan tekstikopion syntyminen olisi liittynyt, eikä sillä asialla spekuloida myöskään ole erityisen hedelmällistä. Riittää kun todetaan, että Turun hiippakunnassa, kuten monella muullakin kris-

tikunnan alueella, kerjäläisveljeskuntien ja seurakuntapapistön välit kiristyivät ajoittain mendikanttien synnintunnustuksien kuunteluun (ja hautauksiin) liittyvien privilegioiden sekä ennen muuta niiden seurakuntapapistolle aiheuttamien taloudellisten menetysten johdosta.

Tarkemmassa analysissä osoittautui, että DF 3854:n alussa oleva traktaatti ei ole yhtenäinen teksti, vaan se sisältää otteita useammasta teologisesta traktaatista ja osioita, joita en ole pystynyt tunnistamaan ja jotka voivat teoriassa olla jopa viipurilaisten fransiskaaniensa omaa kirjallista tuotantoa. Huomattavasti todennäköisempää kuitenkin on, että myös identifioimatta jääneet osiot on kopioitu muualta Euroopasta peräisin olevasta kirjallisuudesta.

Huolimatta siitä, että Turun piispan kopiokirjaan on jäljennetty vain lyhyt passus Viipurin fransiskaaniensa kopiokirjasta, on ilmeistä, että Viipurin käsikirjoitus oli kopioituja lainauksia huomattavasti laajempi käsikirjoitus. Se oli todennäköisesti kopio jossakin Itämeren piirin fransiskaanikonventissa syntyneestä kokoelmateoksesta, joka on sisältänyt fransiskaaniveljille tärkeitä privilegioita käsitteleviä tekstejä. Samankaltainen kokoelmäkäsikirjoitus on säilynyt 1480-luvulta Tukholman fransiskaanikonventista, mutta tietyistä yhtenevistä piirteistä huolimatta, voidaan osoittaa, että Viipurin käsikirjoitus ei ollut kopioitu Tukholman käsikirjoituksesta vaan kyse on kahdesta eri teoksesta.

DF 3854:n alkuperä jää siis arvailujen varaan, mutta sen sisältämiä fragmentteja analysoimalla on voitu todistaa, että Viipurin fransiskaaniensa kirjavarallisuuteen sisältyi vähintäänkin fragmentteja sääntökunnan 1200-luvun teologiensa pyhän (Ps-)Bonaventuran ja Gauthier Brüggeläisen kirjoituksista. Ennen tätä havaintoa ei Suomesta tunnettu lainkaan Gauthier Brüggeläisen teoksia ja Bonaventurankin teoksista on säilynyt ainoastaan yksi kokonainen teos, Upsalan käsikirjoitukseen C 199 sisällyntä *Breviloquium*. Lisäksi Kansalliskirjaston fragmenttikokoelmaan sisältyy kaksi lehteä hänen kommentaaristaan Luukkaan evankeliumiin.

DF 3854:n analyysin perusteella listaan voidaan nyt lisätä vähintäänkin fragmentteja teoksesta *Quare fratres predicent et confessiones*

27. Tahkokallio 2010, 281.

audiant. Nämä löydöt ovat pieni lisä Suomen keskiajan tunnettuun kirjavarallisuuteen, mutta yhtä kaikki, merkittävä lisä siihen, mitä nimenomaan Suomessa sijainneiden fransiskaaniakonventtien kirjavarallisuudesta on tiedetty. Omalta osaltaan ne todistavat, että Viipurin fransiskaanelijet harjoittivat samaa saarnatoiminnan ja synnintunustusten ympärille keskittynttä apostolaattia kuin heidän manner-eurooppalaiset kanssaveljensäkin.

Jussi Hanska on Tampereen yliopiston historian ja yhteiskuntaopin didaktiikan yliopistonlehtori sekä yleisen historian dosentti.

Sähköposti: jussi.hanska@tuni.fi.